

JAMES MARK, *The Unfinished Revolution. Making Sense of the Communist Past in Central-Eastern Europe,*

New Haven-London 2010, Yale University Press, 312 s., ISBN 978-0-300-16716-0

Historická paměť, kolektivní vzpomínání a politika paměti se postupně stávají jedním z významných témat české historiografie a příbuzných společenských věd. Bez větší nadsázky lze hovořit o stále sílícím badatelském trendu, který výrazně zasáhl především nejmladší generaci historiků. Ačkoli je téma historické paměti hojně zastoupeno na odborných konferencích a stává se námětem nejedné historiografické studie, české dějepiscectví nadále čeká na práci, která by s fenomény paměti a vzpomínání dokázala naložit skutečně inovativním způsobem. Citelně chybí především texty, které by vedle analýzy oficiálního vzpomínání či politiky paměti dokázaly analyzovat také individuální a společenský rozměr paměti. Častým námětem prací z oblasti „paměťových studií“ je připomínání událostí soudobých dějin, zejména evropských diktatur 20. století. Český čtenář má k dispozici překlad jedné z významných německých prací o vzpomínání na nacismus.¹ Zatím nejdůležitějším titulem tematizujícím českou paměť komunismu je hojně citovaná práce z pera francouzské historičky Françoise Mayerové.² Nakládání s nedávnou minulostí cestou cílevědomé politiky paměti pak našlo svůj ohlas především v polemicky laděných odborných textech.³ Dostupné jsou rovněž publikované rozhovory vzniklé v rámci orálněhistorických projektů, které přinášejí vzpomínky politických elit, disidentů, účastníků studentského hnutí v roce 1989 i „obyčejných lidí“.⁴ Zatím nejkompexnější publikací zabývající se

1 HARALD WELZER, SABINE MOLLER, KAROLINE TSCHUGGNALL, *„Můj děda nebyl nácek“: nacismus a holocaust v rodinné paměti*, Praha 2010.

2 FRANÇOISE MAYER, *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*, Praha 2009.

3 MICHAL KOPEČEK, *Hledání „paměti národa“: politika dějin, nostalgie a české dějepiscectví komunismu*, Dějiny – teorie – kritika 4/2007, č. 1, s. 7–26; VÍT STROBACH, *Historik jako nositel paměti, dějiny a bra*, Dějiny – teorie – kritika 6/2009, č. 2, s. 232–250. K širšímu kontextu střední a východní Evropy srov. MICHAL KOPEČEK (ed.), *Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe after 1989*, Budapest–New York 2008.

4 MILAN OTÁHAL, MIROSLAV VANĚK, *Sto studentských revolucí: studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění*, Praha 1999; MIROSLAV VANĚK, PAVEL URBÁŠEK

diskusemi o minulosti v období demokratické transformace po roce 1989 je kolektivní monografie *Rozdělení minulosti*, sledující roli historické argumentace v procesu utváření polistopadové politické scény.⁵ Pokus o komplexnější zhodnocení pokusů o „vyrovnaní se“ se čtyřiceti lety státního socialismu, jež by reflektovalo jak institucionální a legislativní rovinu, tak subtilnější téma, jakým je nakládání individua se svou vlastní minulostí a pamětí, však v domácí historiografické produkci nadále chybí.

Britský historik James Mark, oxfordský absolvent a profesor historie na univerzitě v Exeteru, zkoumal problematiku zacházení s minulostí ve střední a východní Evropě v širším teritoriálním záběru a současně se snažil reflektovat více dimenzí tématu. Zaměřil se především na situaci v Maďarsku, Polsku a Rumunsku, pozornost věnoval rovněž pobaltským zemím a místy také České republice. Jeho cílem bylo zachytit rozličné způsoby traktování nedávné minulosti – od politiky paměti reprezentované zřizováním tzv. paměťových ústavů, muzeí a památníků, přes fenomén politického antikomunismu a jeho působení v postkomunistických společnostech až po otázky spojené s individuální pamětí a jejími proměnami po roce 1989.

Ambiciózní badatelský záměr se odrazil na výběru metodologických postupů. Kniha se opírá o výzkum politického a historického myšlení a veřejných inscenací minulosti. Dalším stavebním kamenem práce jsou sofistikovaně interpretovaná orálně historická interview. James Mark svou analýzu založil na zkoumání fenoménu „nedokončené revoluce“, který v mnohém určil podobu zacházení s minulostí v postkomunistických zemích. Antikomunistická pravice totiž postavila svou politiku dějin na tvrzení, že kolaps státního socialismu byl promarněnou revolucí, která se zasekla v půli cesty a nepřinesla kýženu očistu společnosti od zátěže komunistické minulosti. Proto bylo nutné po určité době revoluci resuscitovat a zahájit finální a rozhodující nápor na údajně stále pevné pozice komunismu ve společnostech procházejících politickou a ekonomickou transformací.

(eds.), *Vítězové? Poražení?: životopisná interview. Díl 1, Disent v období tzv. normalizace*, Praha 2005; TÍŽ, *Vítězové? Poražení?: životopisná interview. Díl 2, Politické elity v období tzv. normalizace*, Praha 2005; MIROSLAV VANĚK (ed.), *Obyčejní lidé--?!: pohled do života tzv. mlčící většiny: životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha 2009.

5 ADÉLA GJURIČOVÁ, MICHAL KOPEČEK, PETR ROUBAL, JIŘÍ SUK, TOMÁŠ ZAHŘADNÍČEK, *Rozdělení minulosti: vytváření politických identit v České republice po roce 1989*, Praha 2011.

Prostředkem k dokončení revolucí z přelomu 80. a 90. let se měla stát specifická politika dějin prosazovaná jak pravicovými vládami, tak prostřednictvím aktérů občanské společnosti. Autor knihy se zaměřil na jeden z nejviditelnějších projevů zmíněného trendu, jímž bylo zakládání historických komisí, paměťových ústavů a zřizování muzejních expozicí a památníků v „místech teroru“. Podle Marka proces „dokončování revolucí“ vyvolává některé znepokojující otázky. Očividná je především radikalita dekomunizačního projektu opřená o potřebu „očistit“ společnost od pozůstatků „starého režimu“ cestou kriminalizace komunismu a diskreditace minulé i současné levice. Mark přesvědčivě ukazuje, jak se antikomunistická politika dějin stala nástrojem politického boje a rovněž cestou k odmítnutí odkazu socialistického disentu a levicové opozice. Dalším sporným momentem pokusů o prosazení radikálního výkladu minulosti bylo potlačování vzpomínek na holocaust a represivní politiku fašistických režimů, které by mohly zastínit oficiálně podporované vzpomínání na „zločiny komunismu“. V knize je uvedena řada příkladů soupeření paměti a historických výkladů, jejichž výsledkem byla oficiálně nedeklarovaná, ale v historických výkladech zcela evidentní banalizace nacistické vyhlazovací politiky, na níž se aktivně podílely také nacistické satelity ve střední a východní Evropě.

Druhou rovinu výkladu tvoří zkoumání individuální paměti a jejích proměn v postkomunistických podmínkách. Autor se zaměřil na proces přetváření autobiografií za situace vyostřených veřejných sporů o minulost. Analyzuje výpovědi někdejších členů komunistických stran či obětí režimních represí a jejich příbuzných a zdařile vykresluje postupy, jejichž prostřednictvím pamětníci nově formulují své osobní příběhy a situují je v rámci aktuálních konfliktních představ o nedávné minulosti. Vhodně vybraný vzorek respondentů umožnil vykreslit, jak jedinec pracuje se svou minulostí a snaží se ji různými způsoby zasadit do aktuálního politického kontextu. James Mark v přetváření osobních autobiografií do politicky vyhovujícího osobního příběhu spatřuje výraznou kontinuitu s obdobím státního socialismu, které požadovalo podobnou kreativní práci individua s vlastním životopisem. Kniha je zakončena případovou studií, která na konkrétním příkladě představuje, jak pamětníci zacházejí se vzpomínkami a jak při této činnosti reflektují momentální konfliktní výklady minulosti. Autor se zaměřil na kontroverzní téma znásilňování maďarských žen vojáky Rudé armády na konci druhé světové války. Ukazuje, jak se svářejí jednotlivé výklady minulosti, často strukturované nejen na základě osobního zážitku, ale rovněž podle politického přesvědčení pamětníka. Nemožnost nalézt konsenzuální výklad takřka sedmdesát let starých událostí slouží jako příklad nemožnosti překonat, či alespoň zmírnit „rozdělení minulosti“, typické pro postkomunistické společnosti střední a východní Evropy.

Kniha Jamese Marka je pozoruhodná hned z několika důvodů. Mimořádně inspirativní je především zručná a v konečném důsledku nesmírně produktivní kombinace rozličných metodologických postupů, díky níž se autorovi povedlo vystavět mnohovrstevnatý obraz zacházení (nejen) s komunistickou minulostí. Zvláště je třeba upozornit na Markovu práci s orálněhistorickým pramenným materiálem. Rozhovory s pamětníky dokázal využít jako klíčový pramen pro výzkum paměti a předvedl, jakým způsobem může historik interpretovat individuální výpovědi o minulosti tak, aby z nich získal unikátní informace, které například písemné prameny nikdy nemohou poskytnout. Pro českého historika soudobých dějin, jenž se nezdá pohybuje uvnitř sporů o výklad komunistické minulosti, je bezpochyby zajímavé, jak na nikdy nekončící polemiky nahlíží pozorovatel, jenž není v těchto konfliktech přímo zaangażován. James Mark disponuje potřebným nadhledem a širší geografické ukotvení výzkumu mu umožňuje ukázat podobnosti a rozdíly v zacházení s minulostí v různých částech postkomunistické Evropy. Celkově lze knihu hodnotit jako promyšleně strukturovanou a metodologicky inovativní práci, která předkládá neotřelý výklad komplikované a politicky výbušné problematiky.

James Mark se v recenzované knize věnuje české problematice spíše okrajově a tuzemské spory o minulost, jež se s novou intenzitou rozhořely ve druhé polovině minulého desetiletí, zůstaly mimo jeho pozornost. Kniha tak nepřímou vybízí ke zpracování témat, která v posledních letech určovala českou debatu o „vyrovnaní se s minulostí“. Pozornost si určitě zaslouží vývoj nekončících sporů o český „ústav paměti“. K problematice „nedokončené revoluce“ má blízko rovněž téma připomínání rezistence vůči státnímu socialismu. Spory provázející vznik a přijetí tzv. zákona o třetím odboji názorně ukázaly, jakou podobu má argumentace stoupenců radikální „dekomunizace“, jakým způsobem funguje jejich politická podpora a jakou roli hraje příběh o „protikomunistickém odboji“ v aktuálních politických a legitimizačních strategiích. Na příkladu této polemiky je rovněž možné definovat jednotlivé aktéry české debaty o dědictví státního socialismu, do níž se zapojují pamětnické skupiny, média, historici a zástupci politické scény. Kniha Jamese Marka tak může pro budoucího historika soudobých českých sporů o nedávnou minulost představovat zdroj metodologických inspirací a současně ukázkou pečlivě vystavěné interpretace velmi pestrého pramenného materiálu.

Vítězslav Sommer